

Paul Marinescu

Bursier postdoctorat

Titlul proiectului de cercetare: Problema reprezentării trecutului. Hermeneutica europeană a istoriei: Alexandru Dragomir, Jan Patocka, Paul Ricoeur

Profesor coordonator: Wilhelm Dancă

Hermeneutică și tipuri de raționalitate. Modelul cultural lyonez

Institutul de Cercetări Filosofice din Lyon, afiliat Universității Jean Moulin Lyon 3, a constituit un cadru adecvat desfășurării stagiului meu de cercetare postdoctorală care a avut ca temă, pentru această perioadă, analiza refigurării narative a experienței temporale pornind de la trilogia lui Paul Ricoeur, *Temps et récit*. Mai multe calități recomandă acest institut pentru dezvoltarea unui proiect de cercetare care are ca punct central interesul pentru hermeneutica filosofică în general și pentru fenomenologia istoriei, în special. Enumerarea acestor calități este și o bună ocazie de a identifica structurile teoretice ale propriei mele experiențe culturale lyoneze:

1/ Institutul este organizat în jurul a trei axe de cercetare, fiecare cu o tematică proprie: prima axă este cea a Științelor, sănătății, complexității care cuprinde discipline precum logica și filosofia informaticii și filosofia biologiei; a doua are ca obiect de studiu Societățile contemporane, așa cum apar din perspectiva dreptului, filosofiei politice și esteticii vizuale. Pentru ca a treia axă de cercetare, și cea mai apropiată de tema proiectului meu, să fie Circulația ideilor, care, pornind de la abordări comparatiste și transculturale, dezvoltă o istorie a raționalităților. Spațiul de analiză al acestei axe de cercetare este dat de dialogul dintre rațiune și „limitele” sale, în sensul de proximități cu literatura și arta, îmbinând puncte de vedere diacronice (istoria filosofiei și a ideilor, geneza și evoluția ideilor) cu cele sincronice (analize comparatiste între discipline și culturi). Este de la sine înțeles că hermeneutica, de la accețiunea ei primă de metodologie a științelor umane până la conotațiile ei universale de teorie a înțelegerii ca mod fundamental de raportare la lume, reprezintă o temă predilectă a acestei axe de cercetare.

2/ Lucru confirmat de prezența în cadrul acestui institut a Profesorului Jean-Jacques Wunenburger, care a și condus stagiul meu de cercetare. El este într-adevăr cunoscut în mediul filosofic francez și nu numai ca un reprezentant de seamă al hermeneuticii imaginarului, ale cărei prime baze teoretice au fost puse de Gaston Bachelard, prin ale sale poetici ale materiei și ale imaginii, dar și de Gilbert Durand, prin a sa teorie a structurilor

antropologice ale imaginarului. *Filosofia imaginilor* pe care o propune Wunenburger se remarcă însă printr-o ipoteză îndrăzneată, și anume abandonarea conceptului de mimesis în gândirea imaginii. Logica mimetică trebuie depășită, radicalizând astfel demersul fenomenologic care doar a schițat această posibilitate, printr-o reflecție asupra ontofaniei. Imaginea nu trebuie gândită prin raportare la un model, asemeni lui Platon și tradiției platonice și nici ca prezență/prezentare a ființei, potrivit fenomenologiei estetice (de la Hans-Georg Gadamer la Jean-Luc Marion), ci prin raportare la ea-însăși, având un adevăr de convenanță intern, ceea ce autorul numește „auto-poieza imaginii”.

3/ În acest cadru, o atenție deosebită este acordată tradiției vii a gândirii filosofice lyoneze: iar unul dintre filosofilor locali care au marcat recent fenomenologia franceză și dialogul ei cu analiza existențială, cu psihopatologia și estetica este Henry Maldiney. De altfel, operei acestuia îi este consacrat un seminar lunar, organizat de Facultatea de Filosofie în colaborare cu Asociația cea îi poartă numele. Seminarul din luna martie, la care am asistat, condus de Frédéric Jacquard, s-a oprit cu precădere asupra interpretării pe care Maldiney a adus-o filosofiei percepției a lui Maurice Merleau-Ponty.

Bineînțeles, această interpretare poartă marca proprie gândirii maldineyene, care poate fi redată concentrat prin conceptul de transpasibilitate care descrie deschiderea și capacitatea de așteptare nedeterminate ce caracterizează existența umană, modul în care ființa umană își trăiește transcendența, în măsura în care aceasta presupune o receptivitate. Transpasibilitatea este capacitatea de a suporta activ un eveniment, însă nu unul care face parte din timpul natural (*Geschehnis*), ci unul care a fost prins în țesătura unei vieți individuale (*Ereignis*), cu alte cuvinte un existențial. În acest cadru teoretic, Maldiney citește filosofia percepției a lui Merleau-Ponty ca pe o filosofie a deschiderii primordiale față de lume. Această deschidere, arată Frédéric Jacquard, este atestată mai întâi la nivelul simțirii (*le sentir*) și apoi al trupului (*la chair*).

În primul rând, trebuie subliniat că deschiderea primordială față de lume se face la nivelul credinței perceptive, este deci una a sensibilității, unde a vedea înseamnă a înțelege, iar a înțelege înseamnă a vedea. Pentru a îndepărta însă orice iluzie de subiectivism a acestei ipoteze, Maldiney se grăbește să recupereze din teoria lui Merleau-Ponty tocmai conținutul ei ontologic, manifest cu precădere în afirmații de tipul: „je suis au monde, car je suis du monde”; aici, consideră Maldiney, este afirmată o „co-substanțialitate” între om și lume. Iar filosoful lyonez conduce și mai departe această idee, susținând că lumea ca atare secretă un trup propriu, că există o comuniune fundamentală între trupul existențial și trupul lumii. Astfel, în funcție de raportul cu trupul, se pot deosebi trei sensuri ale lumii: lumea ca fond al

deschiderii, lumea ca articulare și lumea obiectivă. Din acestea, prima este și cea fundamentală, pentru că deschiderea – concept fundamental pentru Maldiney – trebuie înțeleasă ca gradul zero al manifestării, un fel de arhi-scenă pentru orice apariție.

4/ Un alt subiect și un alt tip de abordare au fost propuse în cadrul conferințelor lunare ale societății rhodaniene de filosofie: invitatul din luna martie a fost Jacob Rogozinski, în prezent profesor la Strasbourg, fost director al cunoscutului *Collège international de philosophie* în anii 80-90, cunoscut îndeosebi ca teoretician al „ego-analizei”, expuse în cartea *Le moi et la chair*, care datorează în mod egal ontologiei târzii a lui Heidegger și psihanalizei lui Lacan.

De data aceasta, tema abordată – schematismul istoric și genealogia dispozitivelor de excludere și de persecuție – pare inspirată, după cum o sugerează și titlul, de teoriile lui Foucault despre supraveghere și represiune. Lucru recunoscut de conferențiar încă de la începutul prezentării: de altfel, gândirea foucauldiană va constitui o referință constantă, dar și un punct de delimitare necesar. De exemplu, dacă în *Surveiller et punir*, Foucault identifica trei dispozitive de putere, și anume dispozitivul de excludere, cel de disciplinare și cel de control, Rogozinski adaugă un al patrulea, dispozitivul de aneantizare sau de desființare, pe care îl vede prezent în fenomenele de persecuție în masă, precum vânătoarea de vrăjitoare din secolul al XVI-lea. Ceea ce lipsește discursului foucauldian, arată Rogozinski, este interesul pentru motivele oamenilor de a suporta / accepta anumite dispozitive de putere. Nu este suficient să identifiți niște scheme istorice sau structuri apriori istorice, ci trebuie analizat și modul în care dispozitivele de putere, pe baza anumitor afecte, pot fi incorporate, asimilate de un individ și de o comunitate. Un astfel de dispozitiv sau de schemă este cel de persecuție, care continuă să apară și în timpurile moderne și prezente, iar supunerea acestuia unei operațiuni de deconstrucție devine o sarcină filosofică, etică și politică.

5/ Seminarul „Connaissance de soi et connaissance du soi”, organizat cu colaborarea Institutului de Cercetări Filosofice din Lyon, dar și a Școlii Doctorale de Filosofie și a ENS Lyon, a avut ca temă pentru întâlnirea din martie la care am asistat, concepția narcisică asupra corpului propriu. Contrar primelor așteptări, trezite de lectura titlului, de a asculta un discurs psihanalitic, Frédérique de Vignemont, cercetătoare la CNRS, a susținut o conferință situată la granița dintre o fenomenologie senzorială, de tipul celei practicate de Mike Martin, și o fenomenologie experiențială, precum cea schițată de Varela și de Natalie Depraz. În chestiune a fost sentimentul de a avea un corp, iar de aici discuția s-a purtat asupra condițiilor necesare de a avea conștiința limitelor propriului nostru corp: este acest sentiment legat exclusiv de senzații tactile și de o conștiință spațială sau, după cum sugerează de

Vignemont, trebuie luată în considerare și o dimensiune afectivă, o așa-zisă valență narcisică, o referință afectivă la sine?

6/ Interdisciplinaritatea acestui seminar se reflectă într-un fel și în cele două articole la care am lucrat în această perioadă: astfel, într-unul dintre articole am încercat să aduc în dialog două discipline aparent neînvecinate. Este vorba de traductologie și de istoriografie care ar putea ajunge totuși la o comunicare reușită, în măsura în care „traducerea trecutului” poate fi înțeleasă ca o operațiune istoriografică, ca o modalitate de raportare la ceea ce a fost de același rang cu narațiunea sau interpretarea istorică.

Această reușită depinde de mai mulți factori: în primul rând, de modul în care este definită traducerea: sau în accepțiunea sa largă, sinonimă cu înțelegerea, ceea ce permite tratarea ei ca paradigmă antropologică și chiar politică, sau în semnificația ei restrânsă, de transfer interlingvistic a unui mesaj, pe care o preferă *the translation studies*. În al doilea rând, pentru a vorbi de „traducerea trecutului”, trebuie să plecăm de la presupuziția ca istoria este de la un capăt la altul un text sau, că cel puțin, toată semiologia istorică (de la vestigii, urme la arhive) respectă o paradigma textuală. Am încercat să identific mizele teoretice ale acestei posibile operațiuni istoriografice – traducerea trecutului – pornind de la hermeneutica conștiinței istorice propusă de Paul Ricoeur în *Temps et récit*, citită în paralel cu studiile sale reunite în volumul său *Sur la traduction*, în care regăsim câteva concepte fundamentale pentru această discuție, precum cele de „ospitalitate lingvistică” și „construcție de comparabili”.

În zona istoriografiei și a hermeneuticii istoriei s-a situat și al doilea articol la care am lucrat în această perioadă, cu o temă însă diferită. Punctul de pornire l-a constituit o descoperire surprinzătoare pe care am făcut-o parcurgând trilogia *Temps et récit*. Această lucrare monumentală, consacrată narativității și capacității sale de a refigura timpul, definită deseori ca o poetică a istoriei, ce pune bazele unei teorii a identității narrative, pare că ignoră fenomenul mărturiei, care în general este înțeles ca relatarea sau mai bine spus povestea cuiva despre un eveniment trecut. Această absență paradoxală ne-a împins să-i căutăm și motivele și explicația.

În prima parte a articolului, și dintr-o perspectivă genealogică, am analizat un articol scris de Ricoeur despre problema mărturiei cu câțiva ani înainte de apariția trilogiei sale. Pentru ca în cea de-a doua parte, chestionarea a ceea ce am numit cvasi-absența mărturiei în *Temps et récit* să implice analize dezvoltate ale teoriilor despre realitatea trecutului, realitate ce este determinată potrivit unor criterii diferite: proximitate / observație *versus* relevanță / posibilitate. Concluziile ne permit să bănuim o absență impusă a mărturiei din cadrul tematic

al trilogiei: prin proximitatea sa față de trecut și prin pretenția sa de a reda în mod fidel ceea ce a fost, mărturia nu putea fi cel mai bun exemplu al tezelor lui Ricoeur de poetică a istoriei. Păstrarea fenomenului mărturiei într-o formă de cvasi-tăcere are însă și o altă posibilă explicație, pe care nu putem decât să o presupunem: era o modalitate de a ocoli o problemă spinoasă pentru Ricoeur, și anume situația oarecum imposibilă în care ar fi trebuit să explice în termeni de „mimesis poetic”, „ficționalizare a istoriei”, „cvasi-trecut” și „faptul-de-a-fi-ca al evenimentului trecut” tocmai mărturiile supraviețuitorilor lagărelor de concentrare. Această problema va dovedi o importanță capitală pentru reflecția istorică pe care Ricoeur o va dezvolta după *Temps et récit*, și al cărei reper va fi *La mémoire, l'histoire, l'oubli*.